

ФО *віддавати* (класти, складати) / *віддати* (скласти) [земний (низький, поясний)] *поклін* (уклін) означає „1) кланятися, поклонятися; 2) виражати почуття глибокої поваги, пошани, схилитися перед ким-небудь”. Відчуваючи шану до людини, зважаючи на соціальний статус учасників комунікації, прийнято вклонитися їй, нібито „опуститися” в її очах, на її рівні. У таких випадках старша людина або людина, що наділена певними повноваженнями, владою, буде сприймати ситуацію комунікативної взаємодії на рівні вищому, ніж інші учасники цієї взаємодії, буквально „дивитися згори донизу”, тішитися своєю позицією, вдовольняти своє „Я”. Звичайно, жест, який лежить в основі фразеологічного звороту, призначений і для вираження почуття захоплення, пошани, наприклад, при зустрічі з людиною, що старша за віком, мудріша, необхідно, за давніми українськими звичаями, вклонитися, зняти головний убір. Тому вислів є мовною концентрацією морально-етичних, виховних ідеалів для нашого народу.

У стійкому вислові *подавати* (давати, простягати і под.) / *подавати* (дати, простягти і под.) [братню, помічну і т. ін.] *руку* [допомоги] первісна семантика затемнена. Так, зараз це означає „лідтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час” і не вказується про руку як елемент допомоги. Отже, можна припустити, що перше значення, яке мав фразеологізм, стосувалося допомоги: подавання руки при падінні, у сумісній праці, при негарздах із самопочуттям (утрата свідомості, координатії рухів, зору та ін.). З часом вислів стали розуміти більш абстрактовано, відірвано від реальних ситуацій, унаслідок переосмислення та кристалізації значення виникло розуміння про подавання руки за умов будь-яких проблем у житті людини, не лише фізіологічних, побутових, а й духовних, психологічного вигорання, виснаження.

Фразеологізм *розводити* / *розвести руками*, що називає досить характерний, виражальний жест є багатозначним: „1) виражати здивування, захоплення, розгубленість і т. ін.; 2) виявляти свою неспроможність щось зробити, у чомусь розібратися; 3) відмовитися від участі в якій-небудь справі, виражати свою непричетність до чогось”. За умов безпосереднього спілкування, що, крім вербального вияву, буде мати невербальне навантаження, кожне з визначених вище значень ФО можна відстежити в рухах рук. Здивування може підтвердити відповідний рух рук, які не розкриваються долонями до іншої людини, ніби розсікають повітря під прямим кутом до землі; при другому семантичному вираженні руки більш відкриті долонями, що характеризують людину, яка може бути в момент мовлення розгублена, можливо, навіть непевна в собі і не приховує цього; розводити руками тоді, коли людина відмовляється від участі в якій-небудь справі – виражати свою непричетність до чогось.

Отже, порушуючи питання кінетичних паралінгвістичних фразеологізмів, ми „торкнулися” проблеми фіксації жесту в мові, визначили ті механізми підсвідомого, які впливають на поведінку людини, її емоційний стан.

Література

1. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Евгений Павлович Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
2. Лабунская В. А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход) / В. А. Лабунская. – Ростов н / Д: РГУ, 1986. – 136 с.
3. Павлова А. Паралінгвістичні фразеологізми в українській мові / А. Павлова // *Ucrainistica*. – Кривий Ріг, 2003. – 144 с.
4. Словник фразеологізмів української мови [уклад. В. М. Білоноженко та ін.] – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
5. Николаева Т. М. Языкознание и паралингвистика / Т. М. Николаева, Б. А. Успенский // *Лингвистические исследования по общей и славянской типологии*. – М.: Наука, 1966. – С. 67-80.
6. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: [навч. посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К.: Знання, 2007. – 494 с.

УДК.811.161.2'282

М. В. ВЕРБОВИЙ

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ГОВІРКОЮ МІСТЕЧКА КРИВИЙ РІГ (КОЛО 1911 Р.)

Вербовий М. В. Зі спостережень над говіркою містечка Кривий Ріг (коло 1911 р.).

У статті проаналізовано мову написів, вибитих на рушниках у містечку Кривий Ріг приблизно 1911 року.

Ключові слова: напис, текст, мовні особливості говірки.

Verbovyi M. V. From observations on patois of Kryvyi Rih town (about 1911).

The article deals with the problems of dialectology. The texts of inscriptions on the Ukrainian rushnyks are analyzed.

Key words: texts of inscriptions, linguistic features of dialect.

На превеликий жаль, нам невідомі записи, які б фіксували живе мовлення мешканців містечка Кривий Ріг кінця ХІХ–початку ХХ ст., тому, гадаємо, інтересними будуть написи, що так чи інакше відображають мовний стан Криворіжжя вказаного періоду. Досі вдалося виявити трохи більше десятка текстів, які прямо або опосередковано відображають особливості говірки містечка.

Один напис характеризує мову церкви, зроблено його на Євангелії, виданому в Москві 1887 року:

Сіе святое Евангеліе 4^{то} Августа 1893 года//
на складочные деньги прихожанъ Михайловской Церкви//
с. Миркова въ память прибытія на служеніе въ сей//
Церкви Настоятеля Священно-іерея Федора Скальскаго.

Зрозуміло, що відправа служби російською мовою була важливим засобом у русифікації населення краю. Місцева мова, річ очевидна, впливала на тогочасну російську, вживану на Криворіжжі, що спричинило виникнення відповідного варіанта російської мови. Наприклад, можна вказати на такий запис на друці 1789 року (Москва):

Сіе Евангеліе за спасеніе и за отпушеніе Грѣхов Отмѣньль
отставной Капраль Пентелимонъ Найда зацену тридцять

рублей и отдалъ Екатеринославского уѣзда въ помещѣцкое село Великіе Терны въ тамошную приходскую церковь въ чѣмъ свидѣтельствую села Черконовки священникъ Нестеровскій¹.

Безпосередньо говірку містечка характеризують написи, вишиті на рушниках².

Текст № 1 (КИМ КП–7019/И–848)

АНГЫЛЬПОЮТНАНЕБѢСИ.М.//³

літери вишиті різними кольорами: червоні – 1, 3, 7, 11, 15, 19 (червона риска); чорні – 2, 6, 10, 14, 18, 19 (решта літер); сині – 4, 8, 12, 16; білі – 5, 9, 13, 17.

Текст № 2 (КИМ КП–7011/И–840)

КАТЕРИНА

Ф(m/u?)АНА//

усі літери червоні, в другому рядку друга буква сіра.

ЯВДОКІЯ

Ф(m/u?)АНО

так само.

Ф(m/u?)АНА – слід гадати, прізвище; на другому рукаві буква А не дошита до кінця (хвостика нема), тому виходить **О**.

Текст № 3 (КИМ КП–7007/И–836)

Щирою рукою рушникъ вышивала

Та щастя у Бога для тебе благала

усі літери вишиті чорними нитками.

Текст № 4 (КИМ КП–7002/И–831)

ВЫШЫВАТ.БУЛА.ОХОТА.ПРЫК.//

(червоні літери – 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19; решта чорні)

На другому рукаві вишита дата **1911**

Текст № 5 (КИМ КП–6998/И–827)

МЫЛО СѢРО,

ДА МОЕЪ БѢЛО

напис вишито червоними нитками.

¹ Текст подасмо за виданням Каталог Екатеринославского обласного музея имени А. Н. Поля. – Екатеринослав, 1910. – С. 197.

² Рушники зберігаються у фондах Криворізького історичного музею (у дужках вказую номер одиниці збереження). За допомогу в доборі матеріалу висловлюю ширю подяку Валентині Іванівні Петренко.

³ Знаком // указую кінець напису на одному рукаві рушника.

Текст № 6 (КИМ КП–5981/И–672)

**ЛЕЦЕ.У ТЫРА Й
МЕ НЕ.СПОМЫ НАЙ.//**

1 рядок, червоні літери – 1, 4, 5, 7 (друга паличка), 8, 10 (хвостик під буквою).

2 рядок, червоні – 1, 4, 5, 8, 9 (Ь), 11, 12.

**УМЬЙСЯ. БИЛЕНКО
УТРЫСЯ. СУХЕНКО**

1 рядок, чорні – 1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13; решта червоні.

2 рядок 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11; решта червоні.

Текст № 7 (КИМ КП–21886/Э–504)

**ВСТАНЫШЬ РАНЕН
ІРННА
БЕГЕНЬКО //**

**КО ТО Й ЗГАДАЙ
И В А Н О В
НА**

Текст № 8 (КИМ КП–18452/Э 462)

КЛНМЕНКО. М.А.

Текст № 9 (КИМ КП–13855/Э–254)

**У Т Р О
Д О Б Р Е**

Текст № 10 (КИМ КП–12361/Э–203)

**ВЄ РА
Ш И Л А**

Із фонетичних особливостей розгляданих написів укажемо на зближення й змішування у вимові ненаголошених голосних звуків *e* та *и*. Наприклад, звук *e* перед складом із наголошеним *и* **АНГЫЛЫ** (текст № 1), звук *и* перед складом із наголошеним *e* **ЛЕЦЕ** (текст № 6). Дослідники називають це явище «характерною рисою південно-східних говорів, що стало рисою і сучасної української літературної мови (її вимови)»⁴. Ще пор. **ВСТАНЫШЬ** (текст № 7).

Відсутність чергування голосного *o* у відкритому складі з голосним *i* в закритому так само є характерною рисою степової говірки, наприклад, **ИВАНОВНА** (текст № 7).

⁴ Жилко Ф. Т. Говори української мови. – К.: Радянська школа, 1958. – С. 143, ще пор. Тоцька Н. І. Голосні фонемі української літературної мови. – К.: Вид-во Київського університету, 1973. – С. 181.

На місці старого голосного **ѣ** у нашій говірці виступає звук **'е**: **ВЄРА** (текст № 10). Відповідно до сказаного, приголосні перед голосним **е** в говірці не стверділи, на відміну від літературної мови.

До морфологічних рис розгляданих текстів віднесемо закінчення **-ою** в орудному відмінку однини іменників жіночого роду I відміни твердої групи та відповідного прикметника: **Щирою рукою** (текст № 3).

Текст № 4 засвідчує інфінітив на **-ть**, характерний для степових говірок: **ВЫШЫВАТ**. М'який знак у розгляданих написах вишивальниці, як правило, не вживали, пор. у прислівниковому суфіксі **-енько**: **БИЛЕНКО**, **СУХЕНКО** (текст № 6). У межах сьомого тексту за допомогою ерів, як видається, графічно позначено *твердість / м'якість* приголосних: **ВСТАНЫШЬ** / **БЕГЕНЬКО** (текст № 7); насправді ж, шиплячий у нашій говірці аж ніяк не твердий, отже, авторка, скоріше за все, позначила не твердість приголосного, а виділила кінець слова, пор. четвертий текст, де кінець кожного слова позначено крапками, так само шостий і восьмий тексти, у решті текстів (п'ятий тут до уваги не беремо, бо він не український) проблеми кінця слова автори не відчували. Перший напис з такого погляду, найвірогідніше, буде співаним (?) текстом, або уявленим як співаний, тому закономірно в кінці тексту-слова крапка **є**. Зі сказаного випливає, що автори написів послуговувалися, безумовно, різними «традиціями» грамотності, найближчою до тогочасної школи визнаємо авторку сьомого тексту.

Ще в сьомому написі привертає до себе увагу хитання між різними буквами для передачі голосного звука **і** в **ІРНА** / **ИВАНОВНА**. Спокусливо вбачати в такому хитанні дві різні традиції письма, хоча причина може насправді бути цілком іншою (наприклад, найменування по батькові дошите пізніше).

Здається, що на позначення голосного звука **и** в народній традиції написання прийнято було використовувати обернену букву **и**, пор. **ІРНА** (текст № 7) та **КЛІМЕНКО** (текст № 8). Ясна річ, згодом вимагає обстеження широкого фактичного матеріалу й детального обґрунтування.

Із лексичних особливостей укажемо на збереження в говірці старого іменника **УТРО** (текст № 9), на користь чого може непрямо свідчити стягнена форма прикметника в називному відмінку однини середнього роду (якщо вбачати в цьому іменникові вплив російської мови, то, найвірогідніше, і прикметник мав би бути в нестягненій формі)⁵.

Упадає в око використання лексики на позначення процесу вишивання: **вышивала** (текст № 3), **ВЫШЫВАТ** (текст № 4) та **ШИЛА** (текст № 10). Цікаво, що в тогочасному *Словарю української мови* слово *шити* зафіксоване тільки зі значенням 'шити'⁶, а в сучасній українській літературній мові це слово одним зі своїх значень має вже й таке

⁵ Пор. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 74.

⁶ Б. Грінченко. Словарь української мови. К. Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. IV. – С. 200.

'З. вишивати, розшивати чим–небудь. Оздоблювати чимось тканину, вишиваючи, роблячи мережку'⁷.

Написи зберегли для нас й антропонімічну лексику: **КАТЕРИНА. ЯВДОКІЯ. Ф(m/u?)АНА** (текст № 2), **ІРНА БЕГЕНЬКО ИВАНОВНА** (текст № 7), **КЛІМЕНКО. М.А.** (текст № 8), **ВЕРА** (текст № 10). Цікаво, що обидва прізвища утворені лише за допомогою суфікса *–енко*: **БЕГЕНЬКО, КЛІМЕНКО**.

Текст № 3 написаний популярним у народі дванадцятискладовим розміром:

Щирою рукою рушникъ вишивала // Та щастя у Бога для тебе благала.

Один напис зроблено російською мовою (текст № 5). Правильність уживання в цьому тексті ятів та коми схилиє до думки, що конструкція або була скопійована з якогось (друкованого чи писаного іншою особою) джерела вишивальницею-українкою, або, що так само ймовірно, вишивала росіянка з походження.

Скоріше за все, книжного походження треба визнати й перший текст, на що вказує церковнослов'янیزована ятем форма **НАНЕБ'ЬСИ**. Змішування ненаголошених голосних *e/u*, пропуск у дієслові кінцевого ера та вживання форми давального відмінка однини замість форми місцевого відмінка множини іменника **небо**, свідчить, що друкованого тексту перед очима вишивальниці не мала⁸.

Проаналізовані вишиті тексти, як показує викладений матеріал, дозволяють зробити висновок, що розглянуті риси степової говірки за майже сто років не змінилися.

УДК 811. 161. 2'28

Г. М. Віняр

ПОЛОНІЗМИ В ДІАЛЕКТНОМУ МОВЛЕННІ ОДНІЄЇ З ГОВІРОК ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ (МАТЕРІАЛИ ДО ДІАЛЕКТНОГО СЛОВНИКА)

Віняр Г. М. Полонізми в діалектному мовленні однієї з говірок Західного Поділля (матеріали до діалектного словника).

У статті подано діалектну лексику однієї з говірок Західного Поділля, що, незважаючи на відсутність прямих контактів з Польщею упродовж останніх 2 століть, відбиває польський вплив, порушується проблема статусу таких діалектизмів у плані походження.

Ключові слова: говірка, діалектизм, діалектна мова, полонізм.

Vinyar H. M. The Polish loan words in a dialectic speech of one of the Eastern Podillya patois (materials for the dialectic dictionary).

⁷ Словник української мови. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. XI. – С. 463.

⁸ На початку ХХ ст. були поширені листівки з малюнками Єлизавети Бем (1843–1914), одна з яких має назву «Ангели поють на небесах: и насъ на земля сподоби чистымъ сердцемъ Тебя славити!», очевидно, текст на рушникові постав як відгомін цього напису?